

On the issue of Akhaltsikhe pasha and the origin of the Jakheli

ახალციხის საფაშო და ჯაყელთა წარმომავლობის საკითხისათვის

Gloveli Kakhaber

PhD student of Samtskhe-Javakheti State University,

106 Rustaveli str. 0800, Akhaltsikhe, Georgia

ORCID: 0000-0003-1838-1377

kgloveli2016@gmail.com

+995577538029

გლოველი კახაბერსამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი,
მის.: საქართველო, ქ. ახალციხე, რუსთაველის ქ. №113, 0800.

ORCID: 0000-0003-1838-1377

kgloveli2016@gmail.com

+995577538029

აბსტრაქტი. 1490 წელს დაიშალა ერთიანი ქართული ფეოდალური სახელმწიფო და მის ნაცვლად წარმოიქმნა ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოები და ერთი, სამცხის სამთავრო. ეს სამთავრო, რომელსაც მოგვიანებით სამცხე-საათაბაგო ეწოდა, თავისი პოლიტიკური თუ ეკონომიკური ძლიერებით არაფრით ჩამოუვარდებოდა ახლად წარმოქმნილ ქართულ სამეფოებს, პირიქით, მთელ რიგ შემთხვევებში აღემატებოდა მათ. სამცხე-საათაბაგო ტერიტორიით ერთიანი საქართველოს დაახლოებით მესამედს შეადგენდა. მეტად ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო მას არასდროს მოკლებია ქართველი მეფეების თუ უცხოელ დამპყრობთა ყურადღება. სამცხეს განაგებდა ჯაყელთა ცნობილი საგვარეულო, რომლის ქართული წარმოშობა საეჭვოდ მიიჩნია თურქმა ისტორიკოსმა, მ. კირზიოღლუმ. შევეცადეთ, შეძლებისდაგვარად გვეჩვენებინა ამ მოსაზრების უსაფუძვლობა.

საკვანძო სიტყვები: სამცხის სამთავრო, ახალციხის საფაშო, ჯაყელთა საგვარეულო, ჩილდირის ბრძოლა.

Abstract. In 1490 united Georgian feudal government was dissolved and in its place were established kingdoms of Kartli, Imereti and one principality of Samtskhe. This principality which later was called Samtskhe-Saatabago, had quite successful economy and politics and didn't draw back from the other kingdoms. There was times when its power exceeded those kingdom's power. Territory of Samtskhe-Saatabago was equal to one third (1/3) of Georgia. Due to its convenient positions it was never forgotten by Georgian kings and foreign invaders. Samtskhe was ruled by famous dynasty of Jakelians. Their Georgian origin was doubtful for Turkish historian M. Kirzioghlu. We tried our best to show that opinion of Turkish historian is unreasonable.

keywords: Samtskhe Municipality, Akhaltsikhe Pasha, Jakeli ancestry, Childiri battle.

შესავალი. ბაგრატიონთა დინასტიის შემდეგ, რომელიც თითქმის ათი საუკუნე განაგებდა საქართველოს, ძნელია მოიძებნოს საგვარეულო, რომელიც თავისი გავლენით თუ ძლიერებით ჯაყელთა გვარს შეედრება. ეს იყო პირველი გვარი, რომელმაც საკუთარი სამთავრო შექმნა. თავისი მნიშვნელობით თუ როლით საქართველოს ისტორიაში მას ვერ შეედრება დადიანების, გურიელების, წერეთლების, აბაშიძეების ან სხვა საგვარეულო. ჯაყელთა გვარისთვის უცხო არ იყო თავგანწირული ბრძოლა ოსმალების, სპარსელების, მონღოლების თუ სხვა დაპყრობლის წინააღმდეგ. სამწუხაროდ, ისინი დროდადრო და არცთუ იშვიათად ქართველ მეფეებსაც დიდი წარმატებით ებრძოდნენ. ეტყობა, ამან აფიქრებინა დოქტ. მ. კირიზიძეს, რომ ისინი ქართველები არ იყვნენ.

თურქი მკვლევარის მოსაზრების გაანალიზების მიზნით ძირითადად ვისარგებლეთ ქართული წყაროებით: „ქართლის ცხოვრება“ და ვახუშტი ბატონიშვილის ფუნდამენტალური ნაშრომით „აღწერა სამეფოსი საქართველოსი“, ასევე ქართველ ისტორიკოსთა და მკვლევართა: ზ.ჭიჭინაძის, დ.ბაქრაძის, ა.ცაგარლის, ი.ჯავახიშვილის, შ.ლომსაძის და სხვათა ნაშრომებით. საკითხზე მუშაობისას დიდად დაგვიხმარა პროფ. ც. აბულაძის წერილები და გამოკვლევები, რომლებიც ეხება ახალციხის საფაშოს, მის ურთიერთობას ოსმალეთის იმპერიასთან და ქართულ სამეფოებთან. სამწუხაროდ, გარკვეულ მიზეზთა გამო, ვერ ვისარგებლეთ თანამედროვე თურქ ისტორიკოსთა უახლესი ნაშრომებით, ვერ გავეცანით მათ მოსაზრებებს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, რაც ჩვენი წერილის დიდ ნაკლად მიგვაჩნია.

მეთოდები. საკითხზე მუშაობისას გამოყენებულ იქნა შედარების და ანალიზის მეთოდები. საკვლევ მასალას ურთიერთ შედარების შემდეგ ვყოფდით ორ საპირისპირო მოსაზრებებად. შემდეგ, საბოლოო შედეგის მისაღებად, გამოორიციხვის მეთოდით შერჩეულ იქნა ყველაზე ურო მისაღები ვარიანტი.

შედეგები. 1. შესწავლილ იქნა მკვლევართა მოსაზრებანი ჯაყელთა საგვარეულოს წარმოშობის შესახებ. აღწერილ იქნა ამ საგვარეულოს ცნობილი წარმომადგენლების მოღვაწეობა, მათი საქმიანობა, ბრძოლა როგორც ქვეყნის საგარეო მტრის, ისე საქართველოს ცენტრალიზებული ხელისუფლების წინააღმდეგ.

2. სრულყოფილად იქნა მიმოხილული ჯაყელთა საქმიანობა როგორც სამცხე-საათაბაგოში, ისე მოგვიანებით მის ადგილზე დაარსებულ ახალციხის საფაშოში

3. ქართულ ისტორიოგრაფიულ მასალაზე დაყრდნობით ნაჩვენებია თუ რამდენად შეესაბამება ან არ შეესაბამება სინამდვილეს მოსაზრება ჯაყელთა არაქართული (ყივჩაღურ-თურქული) წარმოშობის შესახებ.

მსჯელობა. სამცხეს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, განაგებდა ჯაყელთა საგვარეულო, რომლის თავდაპირველი რეზიდენცია იყო ჯაყის წყლის ხეობაში მდებარე ჯაყის ციხე. მოგვიანებით ისინი იწოდებოდნენ ციხისჯვარელ-ჯაყელებად. ეს მას შემდეგ მოხდა, რაც თამარ მეფემ მის საწინააღმდეგო მოქმედებისთვის ბოცო ჯაყელს სამცხის სპასალარობა და ჯაყის ციხე ჩამოართვა და გადასცა ის თავის ერთგულ ივანე ყვარყვარე-ციხისჯვარელს (გოგოლაური, 2016:42). ასე წარმოიშვა ახალი ფეოდალური გვარი ჯაყელ-ციხისჯვარელისა.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებობს მოსაზრება ჯაყელთა საგვარეულოს ჩორჩანელთა გვარისგან წარმოშობის შესახებ. ეს აზრი ეკუთვნის პროფესორ ნ. შოშიაშვილს (ბახტაძე, 2008:3), რომელიც ფიქრობდა, რომ ამ საგვარეულოს დამფუძნებელი იყო ბეშქენ

ჩორჩანელი, IX-X სს-ის მოღვაწის, მირიან ბაჰლავანდის, შუათანა ვაჟი. ჩვენ არ ვეთანხმებით ამ მოსაზრებას, რადგან ფოცხოვის ხეობის სოფ. ალის წარწერაში, რომელიც ქრონოლოგიურად XI ს-ის პირველ ნახევარს მიეკუთვნება, პირველ ჯაყელად მოიხსენიება არა ბემქენი, არამედ ბოცო ჯაყელი, რომელიც მარზპანი, ერისთავთ-ერისთავი იყო (Такаишвили, 1905:6).

სამცხე-საათაბაგოს სამთავრო XV ს-ში ჩამოყალიბდა, მისი საზღვარი ტაშისკარიდან არზრუმს სწვდებოდა, ხოლო ტაშირ-აბოციდან -შავ ზღვას. ის ქართულ სამთავროებს შორის ერთ-ერთი უძლიერესი იყო. XIII-დან ჯაყელთა საგვარეულოს წარმომადგენლები იყვნენ მეჭურჭლეთუხუცესი (ბექა I) და ამირსპასალარი (აღბულა I). 1334 წლიდან ისინი ატარებდნენ ათაბაგის, მეფის აღმზრდელის, ტიტულს, სამთავრო კი სამცხე-საათაბაგოდ იწოდებოდა. XIII-XVI სს-ში ისინი უნათესავდებოდნენ საქართველოს მეფეებს. თავადებს, ტრაპიზონის იმპერატორებს, ხოლო ტრაპიზონის იმპერიაში იცავდნენ ჩვენი ქვეყნის ინტერესს. ჯაყელები ზემო ქართლის, იგივე მესხეთის სადროშოს სარდლობდნენ და გმირულად ებრძოდნენ თურქ-სელჩუკებს, მონღოლებს, ირანელ და თურქ დამპყრობლებს. გამორჩეული მოღვაწე იყო ივანე ყვარყვარე-ციხისჯვარელი, რომელიც ენერგიულად ებრძოდა მონღოლებს, მონაწილეობდა კოხტასთავის შეთმულებაში ცოტნე დადიანთან, ეგარსლან ბაკურციხელთან, ვარამ გაგელთან, სარგის თმოგველთან და სხვებთან ერთად. სამცხის ღირსეული შვილი იყო ბექა მანდატურთუხუცესი (1285-1306 წწ), რომელმაც შთამაგონებელი სიტყვით მიმართა ქართველებს და სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გაუმართა რუმის თურქებს. პოლიტიკური შეხედულებით და მოქმედებით მათგან სრულიად განსხვავებული მოხელე იყო ბექა ჯაყელი, რომელმაც 1628 წელს მოწამლა მანუჩარ ათაბაგი, თვითონ მაჰმადიანობა მიიღო და იწოდა საფარ ფაშად. მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ ამ საგვარეულოსთვის არც სამეფო ხელისუფლებასთან ბრძოლა და დაპირისპირება იყო უცხო. ჯერ კიდევ XI ს-ის 50-იან წლებში ბემქენ ჯაყელი ლიპარიტ ბაღვაშს ეხმარებოდა ბაგრატ IV-ის წინააღმდეგ ბრძოლაში. XII ს-ში მემნა ჯაყელი აქტიურად მონაწილეობდა გიორგი III-ის საწინააღმდეგოდ მოწყობილ შეთქმულებაში. მოგვიანებით მეფის ხელისუფლებას უღალატა და თამარის მიერ განდევნილ გიორგი რუსს მიემხრო ზემოთ ნახსენები ბოცო ჯაყელი.

ნებისთი თუ უნებლიედ ჯაყელთა საგვარეულოს ამგვარ მოქმედებას შემდეგშიც არაერთხელ ჰქონდა ადგილი. განსაკუთრებით აღსანიშნავია სამცხის მთავრის, სარგის ჯაყელის მოქმედება დავით VII ულუსთან დაპირისპირების ნიადაგზე. სარგისმა საკუთარი სამთავრო მონღოლთა „ხასინჯუდ“ გადააქცია. ეს იყო საბედისწერო მომენტი საქართველოს ისტორიაში, საფუძველი ჩაეყარა სამცხის მთავრების ერთგვარ მიდრეკილებას სეპარატიზმისაკენ. ამ საყურადღებო ფაქტს ჩვენ, შეძლებისდაგვარად, შევხებით ჩვენს წერილში „რამდენიმე მომენტი დავით VII ულუს მეფობიდან“ (გლოველი, 2019:25-26). ამჯერად აღარ ვაპირებთ დეტალურად ვისაუბროთ მეფისა და გავლენიანი მთავრის დაპირისპირებაზე, თუმცა, ჩვენი აზრით, ეს დაპირისპირება და სამცხის მთავრის მიერ საბედისწერო ნაბიჯის გადადგმა მნიშვნელოვანწილად საქართველოს მეფის „დამსახურება“ იყო. დავით VII არ უნდა მოქცეოდა ერთგულ თანამებრძოლს ისე, როგორც მოექცა. ვგულისხმობთ სარგისის დატყვევებას და მის მოსალოდნელ დასჯას. ამის შემდეგ დაიწყო სამცხის მთავრების დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვა და მათ დაუმორჩილებლობა სამეფო ხელისუფლებისადმი. თუმცა, ეს, როგორც უკვე ვთქვით, სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ჯაყელების მოღვაწეობას მხოლოდ სეპარატიზმი და სამეფო ხელისუფლებასთან ბრძოლა ახასიათებდა.

გამოჩნდნენ თურქი ისტორიკოსები, რომლებმაც ჯაყელთა ქართველობა ეჭვქვეშ დააყენეს. მაგ, თურქი ისტორიკოსი და წყაროთმცოდნე მ. კირზიოლლუ ამტკიცებდა, რომ

„ფოცხოვის ანუ ჯაყელთა ყივჩაღურ-თურქული საბეგო ჯაყელი ათაბაგების მეთაურობით 1268-1578 წლებში არსებობდა, მან არსებობა 1578 წელს, ჩილდირის ეილაეთის დაარსების შემდეგ შეწყვიტა, მისი ტერიტორია გახდა ჩილდირის ეილაეთი, ხოლო ჯაყელები ჩილდირის ათაბაგები გახდნენ“ (მ. კირზიოღლუ, ყარსის ისტორია, ტ. I, სტამბოლი, 1953, გვ. 410). ეს ცნობა მოყვანილია 1979 წელს გამოცემულ ჩილდირის ვილაიეთის ჯაბა დავთარში, 77-ე გვერდზე. თურქი მეცნიერი თავის მოსაზრებას ამართლებდა იმით, რომ ჯაყელები ყოველთვის ბაგრატიონთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ და გარეშე მტერს საქართველოში მეგზურობას უწევდნენო, რაც ყოვლად მიუღებელი და აბსურდული მოსაზრებაა, რომელსაც საფუძველი არ გააჩნია. ქართველი მეცნიერების: ც. აბულაძის და მ. სვანიძის აზრით, ამ მოსაზრებას არაფერი აქვს საერთო ჭეშმარიტებასთან (აბულაძე, სვანიძე, 1979:77-78). ამის დასამტკიცებლად მათ მაგალითად მოჰყავთ ის, რომ ბექა და აღბულა ათაბაგების მიერ XIV სს-ში შედგენილი „სამართლის წიგნი“ წმინდა ქართული სამართლის ძეგლია და იქ თურქული სამართლის ნორმების შესახებ ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი. როგორც ცნობილია, მიწათმოქმედების ოსმალური წესის დამკვიდრება სამცხეში 1590 წლიდან დაიწყო. თუ მ. კირზიოღლუს ვარაუდი სწორია, რაც, პრაქტიკულად, შეუძლებლად მიგვაჩნია, მაშინ ისმის კითხვა: მიწათმოქმედების რა ფორმით ფლობდნენ ამ სანჯაყის თუ საბეგოს მცხოვრებლები მიწას 1268- 1578 წლებში?

არც იმას აღნიშნავდა თურქი ისტორიკოსი, რომ იგივე სარგის ჯაყელი სიცოცხლის ბოლოს ბერად აღიკვეცა, საბა დაირქვა, ხოლო მისმა შვილმა, ბექამ, საფარის უმშვენიერესი ტაძარი ააგო, სადაც მამამისი დაიკრძალა. ყივჩაღურ-თურქული წარმოშობის პიროვნება ქართულ ეკლესიას არ ააგებდა და არც იქ ჰპოვებდა სამუდამო განსასვენებელს. თურქი მეცნიერი უფრო შორს წავიდა 1992 წელს ანკარაში დაიბეჭდა მისი მონოგრაფია „ყივჩაღები“, სადაც წერდა: „საქართველოში ჩამოსახლებული ყივჩაღები საქართველოს მიერ ანისისა და არზრუმის საამიროებისთვის წართმეულ მდინარე მტკვრის ზემო და მდინარე ჭოროხის ხეობაში გაჭიმულ ვაკე ტერიტორიებზე დასახლებულან. აღმოსავლეთ ანატოლიაში ჩილდირის ტბის ოლქის ყივჩაღები სწორედ მათი შთამომავლები არიან“. ამ ცნობას ვხვდებით გ. კახნიაშვილის წერილში „თურქი მკვლევრის მ. ფ. კირზიოღლუს ერთი ცნობის გარკვევისთვის“, რომელიც დაიბეჭდა ჟურნალში „აღმოსავლეთი“ (#8. 2005). ამავე წერილში ვხვდებით თურქი მეცნიერის ძალზე საკამათო მოსაზრებას მისი ზემოთ ნახსენები ნაშრომიდან „ყარსის ისტორია“, სადაც ავტორი აღნიშნავდა: „1124 წელს ოლთისის და სპერის რაიონები მდინარე ჭოროხის ტერიტორიაზე არზრუმის საამიროს ხელიდან გამოეცალა და ყივჩაღების ხელში გადავიდა და მათი შერევით დღეს ჩაღათაის (ყივჩაღი თურქები) მსგავს და ძველი თურქების ბევრი სპეციფიურობის დამმაღავ ახალციხურ-გაგნურ ენას ჩაეყარა საფუძველი“. მ.ფ. კირზიოღლუს აზრით, ყივჩაღები სულაც არ წასულან საქართველოდან და ისინი წინაპრები არიან ახალციხეში მცხოვრები მუსულმანების, ხოლო ჯაყელები ყივჩაღურ-თურქული მოდემის ხალხიაო. თურქი მეცნიერი სინანულით ამბობდა: „რა დასანანია, რომ 1944 წელს ახალქალაქიდან სუნიტი თურქები (ყივჩაღები) 200 000 კაცი ძალით შუა აზიაში გადაასახლეს“. საეჭვო მოსაზრებათა კასკადი მთავრდება ვარაუდით, რომ XII ს-დან ახალქალაქი და მისი შემოგარენი ყივჩაღებით ანუ თურქებით იყო დასახლებული, ყივჩაღები საქართველოდან არ წასულან და მის სამხრეთ ტერიტორიაზე დასახლდნენო. ეს ფრიად საკამათო მოსაზრებაა, რადგან ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ჯაყელები პოლიტიკურ ასპარეზზე XI ს-ის I ნახევარში გამოჩნდნენ, ხოლო ყივჩაღები საქართველოში 1118-1119 წლებში ჩამოასახლა დავით აღმაშენებელმა. ამ დრომდე მათი საქართველოში ყოფნას არც ერთი ქართული წყარო არ ადასტურებს.

თურქი მეცნიერის მოსაზრების საპირისპიროს ამტკიცებენ ქართული წყაროები. თამარის ისტორიკოსის ცნობით, „ძმა ყივჩაყთა მეფისა, სევინჯისა, სავალათი აქა იყო სამსახურად...“ (სტეფნაძე, 1985:78), ე.ი. ყივჩაღებს XII-XIII სს-ში ჰქონდათ თავიანთი სახელმწიფო (ან სამთავრო) და ჰყავდათ მეფე სევინჯი. ჯ. სტეფნაძეს მიაჩნდა, რომ ყივჩაღები საქართველოდან მალე წავიდნენ, მაგრამ ქართველებთან კარგი ურთიერთობა შეინარჩუნეს, რადგან „ახალი“ ყივჩაყები გიორგი III-ის და თამარის დროსაც მსახურობდნენ საქართველოში, ოღონდ ქვეყნის ხელისუფლების მოწვევით. მას მაგალითად მოჰყავს ის ფაქტი, რომ გიორგი III-ის წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულების დროს ყივჩაღები ყუბასარი და სალავათი მეფის მხარეს აღმოჩნდნენ. მ. მურღულია თავის ნაშრომში „Половцы, Грузия, Русь и Венгрия в XII-XIII веках“ იპათის და უნგრული ცნობების შედარების საფუძველზე ასკვნის, რომ ყივჩაღები 1124-1125 წლებში წავიდნენ საქართველოდან, ჯ. სტეფნაძის აზრით კი ყივჩაღები საქართველოდან 1130 წელს უნდა წასულიყვნენ, რადგან ამ წელს მათი მთავარი ათრაქა შარადანის ძე დემეტრე I-ის საწინააღმდეგო შეთქმულებაში მონაწილეობდა. შეთქმულებს დავითის მეორე ვაჟის, ცვატას, გამეფება სურდათ. დემეტრე სასტიკად გაუსწორდა შეთქმულებს (სტეფნაძე, 1990:12). ყივჩაღთა წასვლის ამ ორი თარიღიდან ჩვენ უფრო სარწმუნოდ მიგვაჩნია მ. მურღულიას მიერ მოყვანილი თარიღი. 1118-1120 წლებში ათრაქა შარადანის ძის მეთაურობით ჩამოსახლებულმა ყივჩაღებმა დიდი როლი ითამაშეს საქართველოს სამხედრო გაძლიერებაში, მაგრამ მათ ცუდი დამოკიდებულება ჰქონდათ ადგილობრივ მოსახლეობასთან. ყივჩაღები მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ, მარცვას და ყაჩაღობას თავს ვერ ანებებდნენ. დავითის უცნობი ისტორიკოსი წერდა, რომ მეფემ უამრავი ტყვე გამოიხსნა ყივჩაღთა ხელიდან, ე.ი. გამოსასყიდის მიღების მიზნით ისინი ქართველებსაც იტაცებდნენ. მათ საკმაოდ დამაბული ურთიერთობა ჰქონდათ დავით აღმაშენებელთან. მეფის მოთმინების ფიალა 1123 წელს აივსო, როცა ის შირვანის დასაპრყობად იბრძოდა. ბრძოლის წინ ქართველებსა და შირვანელებს შორის დაპირისპირება მოხდა, ადგილი ჰქონდა შეხლა-შემოხლას. სწორედ ეს დაპირისპირება გახდა დავითის წარუმატებლობის მიზეზი (მურღულია, შუშარინი, 1998:120-121). მოგვიანებით მეფემ მაინც შეძლო შირვანის აღება. ბრძოლის შემდეგ მან გულუხვად დაასაჩუქრა ქურთები და ლეკები, რომლებიც მის ლაშქარში იბრძოდნენ, ყივჩაღებს კი ეს პატივი არ ერგოთ, რადგან მეფის მათთან დამაბული ურთიერთობა მის გულმოწყალებას გამორიცხავდა (მურღულია, შუშარინი, 1998:146). ამიტომ ჩვენც, მ. მურღულიას მსგავსად, ვფიქრობთ, რომ ყივჩაღები 1124-1125 წლების ზამთრის შემდეგ წავიდნენ საქართველოდან, რადგან 1124 წლის ზამთრისთვის მეფემ მათ მხოლოდ ერთი წლის სურსათი გამოუყო და ვოლინელი მემატიანის დახასიათებას თუ გამოვიყენებთ, „უწმინდურნი ისმაიტელნი, ყივჩაყებად წოდებულნი“, მიხვდნენ, რომ საქართველოდან უნდა წასულიყვნენ.

გიორგი III-ის წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულების დროს ნაყივჩაყარი ყუბასარი მცირე რაზმით დაეხმარა მეფეს. სად წავიდა 40 000 ყივჩაღი, რომელიც მისი პაპის დროს ქართულ ლაშქარში მსახურობდა? მოგვიანებით ლაშა-გიორგის მემატიანე წერდა, რომ გიორგი III „ოვსთა და ყივჩაყთა რაოდენი 1000 კაცი უბრძანის, მოვიდიან“ (სტეფნაძე 1985:78), ე.ი. მაშინ შემოვიდოდნენ საქართველოში, როცა ამას საქართველოს ხელისუფლება გადაწყვეტდა. სწორედ ესენი იყვნენ „ახალი“ ყივჩაღები. ეს ორი ფაქტიც იმაზე მეტყველებს, რომ 1125 წლის შემდეგ ყივჩაყთა სერიოზული სამხედრო ძალა საქართველოში აღარ იმყოფებოდა. დავითის გარდაცვალების შემდეგ მათ ხსენებას ძალიან იშვიათად ვხვდებით. ი. ჯავახიშვილის ცნობით, 1222 წელს ყივჩაღთა დიდი ურდო საქართველოში დარუბანდის გზით შემოვიდა. მათ ლაშა-გიორგის დასასახლებელი ადგილები სთხოვეს, მაგრამ რადგან მოსახლეობის მარცვა-

შევიწროვება დაიწყეს, ქართველების, ლეკების და შირვანელების გაერთიანებულმა ჯარმა ის გაჟლიტა. ამის შემდეგაც შეიმჩნეოდა მათი შემოსვლის მცდელობა, მაგრამ ქართველი მეფეები მათ აიძულებდნენ, რომ საქართველოს ფარგლებს გარეთ, სომხეთში ან-აზერბაიჯანში, დასახლებულიყვნენ. ყივჩაღებმა ვერ გაამართლეს მათზე დაკისრებული ნდობა, თავი ვერ დაანებეს მარცვა-ყაჩაღობას. ეს გახდა საქართველოს ხელისუფლების უკმაყოფილების საფუძველი და მიზეზი ყივჩაღთა აქედან წასვლისა. ასე, რომ თურქი მკვლევარის მოსაზრება არ უნდა იყოს მართალი. საქართველოში არ არსებობდა ყივჩაღთა კომპაქტური, ანგარიშგასაწევი დასახლება, შეიძლება მცირე რაოდენობით ცხოვრობდნენ აქა-იქ გაბნეულნი, თუმცა, ისინი უკვე საქართველოს სამეფო კარის ერთგულნი იქნებოდნენ, როგორც ყუბასარი, მაგრამ ისინი არ მართავდნენ სამცხე-საათაბაგოს და, მითუმეტეს, არ იყვნენ ჯაყელები.

როგორც ცნობილია 1334 წლიდან ჯაყელები ათაბაგებად ანუ საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრის აღმზრდელებად ინიშნებოდნენ (ბლუაშვილი, 2008:23). ყოვლად წარმოუდგენელია, რომ გიორგი V ბრწყინვალის დროიდან ამ თანამდებობაზე, რომლის მფლობელმაც თავისი ძალით და გავლენით სამეფოს პირველ ვეზირს, მწიგნობართ-უხუცესსაც კი გადაასწრო, ჩვენი ქვეყნის მესვეურთ ყივჩაყურ-თურქული წარმოშობის ადამიანი დაენიშნათ, არცთუ შორეულ წარსულში საკმაოდ მრავლად იყო მათი უზნეო საქციელის მაგალითი. მარტო იმის გახსენებაც საკმარისია, რომ ისინი დავით აღმაშენებელსაც ღალატობდნენ და ხშირად უწყობდნენ მას შეთქმულებას (ალასანია, 2008:180).

მკვლევარი მარიკა ჯიქია თავის წერილში „ქართული თურქოლოგიის ახალი ფურცელი“, რომელიც დაიბეჭდა საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომების II ტომში (ჯიქია, 2011:470), მიმოიხილავეს გიული ალასანიას წიგნს „ქართველები და ისლამამდელი თურქები“, რომელშიც ავტორი (გ.ალასანია) ასაბუთებს, რომ ალ. მაკედონელამდე მოსული ბუნ-თურქები იყვნენ სკვითები და არა თურქულენოვანი მოდგმა (ალასანია, 2008:16) ხოლო ისლამამდელ თურქებში იგულისხმება ჰუნები ხაზარები და ყივჩაღები.

ფაჰრეთინ კირზიოლლუ (ზოგან ნახსენებია მ. კირზიოლლუ), მ. ჯიქიას აზრით, იცნობდა მხოლოდ ოსმალურ მასალებს. ის იყო თურქი წყაროთმცოდნე და მას ცისფერთვალება, ქერა ყივჩაღების სამშობლოდ სამცხე მიაჩნია, ალბად, იმ იმედით, რომ ოსმალთა მიერ ძირძველი ქართული მიწების მიტაცება თურქთა (ყივჩაღთა) თავიანთ სამშობლოში დაბრუნებად იყოს აღქმული (ჯიქია, 2011:470).

თურქი მეცნიერის მოსაზრების საწინააღმდეგოდ გვსურს ყურადღება გავამახვილოთ რამდენიმე ათაბაგზე, რომლებიც 1268-1578წლებში მოღვაწეობდნენ. სარგის I-ის დროს, სამცხე-საათაბაგოში შედიოდა ტაო, შავშეთი, კლარჯეთი, კოლა, არტაანი, კარნიფორი, აჭარა, ყარსი, სპერი. მისი საზღვრები ტაშისკარიდან არზრუმამდე და შავ ზღვამდე ვრცელდებოდა. 1266 წელს სამცხე-საათაბაგო გახდა „ხასინჯუ“. მას ბოლო მოუღო გიორგი ბრწყინვალემ, რომელმაც 1334 წელს თავის ბიძას, სამცხის ათაბაგ სარგის II-ს, სპასალარობა დაუბრუნა და ათაბაგობაც უბოძა. ამ გზით მეფემ სამცხე ერთიან საქართველოს შეუერთა. გამორჩეული ათაბაგი იყო სარგისის შვილი, ბექა მანდატურთუხუცესი (1285-1306 წწ), მამუნებელი ეკლესია-მონასტერთა (ქ. ცხ., 1959:273), რომელმაც გაამხნევა ქართველები და სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გაუმართა თურქ დამპყრობელს. სამცხეს შემოესივნენ თურქები, რომლებმაც ტაო ააოხრეს. ტაოს ერისთავმა, თაყა ფანასკერტელმა, თურქებს, რომლებსაც აზატ-მოსე სარდლობდა, წინააღმდეგობა ვერ გაუწია, რადგან მტრის შემოსევა მოულოდნელად მოხდა. ბექამ თურქები დაამარცხა. მისი შვილი, სარგისი, 500 კაცით შეებრძოლა 30 000 თურქს (ეს რიცხვი

გაზვიადებულად გვეჩვენება). საყურადღებოა, რომ ბექა თურქთა ამ შემოჭრას ქართველების უკეთური ცხოვრებით ხსნიდა. მის დროს არსად იხსენება სამცხის ოსმალური საბეგო.

თუმცა, ჯაყელების ანტისახელისუფლებო პოლიტიკა ამის შემდეგაც გაგრძელდა. 1391-1444 წელს სამცხის ათაბაგი იყო ივანე, რომლის დროსაც თემურ ლენგმა რამდენჯერმე ააოხრა სამცხე. ივანეც ამჟღავნებდა სეპარატიზისკენ მიდრეკილებას და არ დაეხმარა ალექსანდრე I დიდს, რომელიც 1415 წელს დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობდა. მეფემ ის დაატყვევა, მაგრამ შემდეგ ფიცი ჩამოართვა და გაათავისუფლა.

სამცხის ასევე ცნობილი ათაბაგი ყვარყვარე II (1451-1498), მართალია, ებრძოდა საქართველოს მეფეს გიორგი VIII-ს, ფარავნის ბრძოლის შემდეგ ის კიდევაც დაატყვევა, მაგრამ ოსმალების მიერ კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ სამცხის ათაბაგს იმავე მეფესთან და ირანის შაჰ უზუნ-ჰასანთან ერთად რომის პაპი და ევროპელი მონარქები ანტიოსმალური კოალიციის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფიგურად მოიაზრებდნენ. 1459 წლის ნოემბერში ყვარყვარე II დიდი ბურგუნდიის დუკას წერდა, რომ შეურიგდა ყველა მეზობელ ქრისტიან მთავარს და მთელ თავის ძალ-ღონეს მიმართავდა ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლისკენ (ლომსაძე, 1975:27). ის კავშირს კრავდა ქართლის მეფე გიორგისთან, ტრაპიზონის იმპერატორ დავითთან, სამეგრელოს და აფხაზეთის მთავრებთან, ბერდებეგ სომეხთა ბატონთან. ყვარყვარეს 20 000 კაცი გამოჰყავდა. მისი აზრით, ოსმალები „ორ ჯარს შუალუნდა მოექციათ და ზაფხულის განმავლობაში მთელ ანატოლიას დაიპყრობდნენ. (სავარაუდოა, რომ სამცხის მთავარს არზრუმის გარკვეული ნაწილის ხელში ჩაგდება სურდა). ყვარყვარეს სიძლიერეზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მან 1479 წლის ბრძოლაში დაამარცხა ოსმალები და 447 თათარი მოკლა მატენადარანში დაცული ქართული ხელნაწერი „ჟამნის“ ერთი მინაწერის მიხედვით (შარაშიძე, 1961:81). ეს მოხდა დუკასთან წერილის გაგზავნიდან 20 წლის შემდეგ. 1491 წელს სომხური სახარების გადამწერი მელქისეტი წერდა, რომ ყვარყვარემ 30 000-იანი ჯარით არზრუმში გაძარცვა (შარაშიძე, 1961:82) აღსანიშნავია, რომ ოსმალების წინააღმდეგ დაგეგმილ კოალიციაში ყვარყვარე დამოუკიდებლად, ვინმესთან კავშირის გარეშე გეგმავდა მონაწილეობას, ეს ფაქტი მის დიდ ძალაზე და ავტორიტეტზე მეტყველებდა. არც ამ პერიოდში სჩანს, რომ სამცხის ტერიტორიაზე რაიმე სახით არსებობდა თურქულ-ყივჩაღური სანჯაყი. ყვარყვარე ძლევამოსილი ოსმალების იმპერიის წინაშეც არ იხრიდა ქედს, პირიქით, აქტიურად გადადიოდა შეტევაზე და მნიშვნელოვან წარმატებებსაც მიაღწია. ძნელად წარმოსადგენია, რომ მას დაეშვა საკუთარ სამფლობელოში რაიმე თურქული წარმონაქმნის არსებობა. ათაბაგის მოქმედებაში ან მიზნებში ვერაფერს ვხედავთ ისეთს, რომ ის ყივჩაღურ-ოსმალური ორიენტაციის ფიგურად მივიჩნიოთ, განსხვავებით გვიანდელი პერიოდის ახალციხის ფაშებისა. ყვარყვარე II-ის გზას (ვგულისხმობთ მის ბრძოლას საქართველოს საერო და სასულიერო ხელისუფლებასთან) აგრძელებდა მისი შვილი, მზეჭაბუკ ათაბაგიც (1500-1515), მაგრამ ქართლის კათალიკოსთან საეკლესიო დაპირისპირებაში ისიც დამარცხდა და ბერად აღიკვეცა. ყივჩაღ-თურქი რომ ყოფილიყო, ამ ნაბიჯს, სავარაუდოდ, არ გადადგამდა. ამიტომაც ვფიქრობთ, რომ მ. კირზიოლლუს მოსაზრებას ჭეშმარიტებასთან არაფერი აქვს საერთო.

ძალიან საინტერესო პიროვნებაა დედისიმედი, რომელიც ბაგრატ მუხრანბატონის ასული, ათაბაგ ქაიხოსრო II-ის მეუღლე, ყვარყვარე და მანუჩარ ათაბაგების დედა და კახეთის დედოფლის, ქეთევან წამებულის მამიდა იყო. საინტერესოა, რომ ამ ქალბატონს გათხოვებამდე დებორა ერქვა, ხოლო დედისიმედი მეუღლის ოჯახში დაარქვეს, ალბათ, იმის გამო, რომ იმ მხელბედობის ჟამს სამცხეში მისი პიროვნული თვისებების დიდი იმედი ჰქონდათ.

დედისიმედი იხსენება, როგორც ვალეს ღვთისმშობლის ეკლესიის მეორედ აღმშენებელი. ის ამყარებდა ამბობდა საკუთარ თავზე: „მეორედ აღვაშენე წმიდაი ესე ეკლესია...ვალისა ღვთისმშობლისა...“ (შარაშიძე, 1961:105). 1574 წელს ერთპიროვნული გადაწყვეტილებით მოაკვლევინა მესხეთის გავლენიანი ფეოდალი ვარაზ შალიკაშვილი, რომელიც ირანის შაჰის ცოლისძმა იყო. განრისხებულმა შაჰმა ააოხრა მთელი სამცხე. შემდეგ კი ახალციხე, ჩილდირი, ფოცხოვი, თმოგვი, ხერთვისი, ახალქალაქი და გამაჰმადიანებულ კოკოლა შალიკაშვილს (მაჰმუდ-ხანს) მისცა. დედისიმედი აჭარაში გაიქცა, მაგრამ უკან მალე დაბრუნდა და თავისი ქვეყანა დაიბრუნა. ჩილდირის ბრძოლის შემდეგ საჩუქრებით შეეგება ლალა მუსტაფა-ფაშას და მას, როგორც სპარსელებზე გამარჯვებულს, სამცხის ციხეები გადასცა. ოსმალეთის დიდმა ვეზირმა თავაზიანად მიიღო დედისიმედის საჩუქრები, მაგრამ მისი შვილები მანუჩარი და ყვარყვარე სტამბოლში წაიყვანა. ყვარყვარე იქ მრავალი უცხოელი მოხიბლა თავისი ცოდნით, სულთანს ძმების გამაჰმადიანება უნდოდა, მანუჩარი გამაჰმადიანდა ყვარყვარე კი-არა. საბოლოოდ ის სულთანმა ქრისტიანობით გამოუმვა საქართველოში. თავისი შეუპოვარი და ურჩი ხასიათის გამო ვახუშტი ბატონიშვილი არც თუ კარგად ახასიათებდა მას. დედისიმედი ბოლოს იხსენიება 1587 წელს, როცა, სავარაუდოდ, ის მიხვდა, რომ სამცხეში ქრისტიანობით ცხოვრებას ვეღარ მოახერხებდა და საცხოვრებლად ახალდაბაში გადავიდა.

საქართველოში თავისი მესამე და მეხუთე ლაშქრობების დროს თემურ ლენგმა სასტიკად ააოხრა სამცხე, ტაო და არტაანი. გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ თემური თავისი დროის მსოფლიოს უდიდესი დამპყრობელი იყო, რომელმაც, უნებლიედ, ბიზანტიის იმპერიასაც კი გაუხანგრძლივა არსებობა. ვგულისხმობთ მის მიერ 1403 წელს ანგორის ცნობილ ბრძოლაში ოსმალეთის იმპერიის დამარცხებას. უნებურად ჩნდება კითხვა: თუ ამ დროს სამცხეში ყივჩაღურ-თურქული საბეგო არსებობდა, რატომ არ ჩანს მისი წარმომადგენლების მისვლა თემურთან, თუნდაც მოწიწების გამოხატვის მიზნით, ან რატომ არ შესთავაზეს მათ თავიანთი სამხედრო ძალით დახმარება მსოფლიოს იმ დროის უძლიერეს დამპყრობელს?

ვფიქრობთ, რომ თურქი ისტორიკოსის არგუმენტი, თითქოს, ჯაყელები ყოველთვის ბაგრატიონთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ, არ არის სწორი. სიმონ I და მისი თანამედროვე მანუჩარ ათაბაგი ერთად ებრძოდნენ ოსმალებს, მანუჩარ IV ათაბაგი ქართველების მხარდამხარ იბრძოდა მარაბდის ბრძოლაში სპარსელების წინააღმდეგ. სამცხე, რომ ქართული მხარე იყო, ამაზე მეტყველებს ქართული ძეგლები: ოპიზა, ბანა, ოშკი და ხახული. ამ მხარეში ცხოვრობდნენ შოთა რუსთაველი, გრიგოლ ხანძთელი, გიორგი მერჩულე, ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელები, ბემქენ და ბექა ოპიზრები.

ვახუშტი დეტალურად აღწერს სამცხე-საათაბაგოს. აღნიშნავს, რომ გლეხთა ნაწილი გამაჰმადიანებულია, ასევე გამაჰმადიანებულია კლარჯეთის გლეხობის დიდი ნაწილიც. აღწერს თითქმის ყოველ ხევს, მდინარეს, ციხეს, ახსენებს თამარის გაოხრებულ სასახლეს (ქ. ცხ., 1973:665-668). ასპინძაში აღწერს მგელციხეს, ოშორის ზემოთ გუმბათიან მონასტერს, რომელიც დაკეტილი იყო, მაგრამ არსად ახსენებს, რომ XIII-XVI სს-ში აქ რაიმე ოსმალური დასახლება არსებობდა.

სამცხე-საათაბაგოში 13 საეპისკოპოსო სამწყსო იყო: მაწყვერელის, კუმურდოელის, სამცხის, იშხნელის, ანჩელის, მტბევარის, წურწყაბლის, ერუშნელის, ვალაშკერტელის, ანელის, კარელის, ბნელის და დადეშნელის. (ბაქრაძე, 1878: 81-82). ამ სიას ემატება არზრუმის ქართულ-მართლმადიდებლური ეკლესიის მეთაური, რომელიც არზრუმისა და მის გარშემო მცხოვრები

ქართველების სულიერი წინამძღვარი იყო. აქ ნახსენებიც არაა რაიმე სახის თურქულ-ცივილური დასახლების ან გაერთიანების, ან მათი სალოცავების არსებობა.

ამასიის ზავის დადებამდე, XVI-ში ადგილი ჰქონდა სამ მნიშვნელოვან ბრძოლას. ეს იყო 1533 წლის მურჯახეთის ბრძოლა, 1543 წლის ქარაღაგის ბრძოლა და 1545 წლის სოხოისტას ბრძოლა, რომელიც დიდიდან სადამომდე გრძელდებოდა. არ არსებობს ცნობა იმის შესახებ, რომ ამ ბრძოლებში მონაწილეობდა სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე არსებული თურქულ-ცივილური სანჯაყის მოსახლეობა. ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა: თუ ეს სანჯაყი ან ოსმალური ფორმის რაიმე პოლიტიკური ერთეული არსებობდა, რატომ არ ჩანს მისი მონაწილეობა ამ ბრძოლებში და, განსაკუთრებით, ოსმალებისთვის დიდი მნიშვნელობის მქონე 1578 წლის ჩილდირის ბრძოლაში?

რაც შეეხება უშუალოდ სოხოისტას ბრძოლას, არსებობს მეტად საინტერესო ცნობა ამ ბრძოლის მიზეზთან დაკავშირებით. ბაგრატ იმერთა მეფემ ყვარყვარე ათაბაგის დასჯა გადაწყვიტა იმის გამო, რომ ის ოსმალებს ახლდა იმერთში ლაშქრობის დროს, ხოლო იერუსალიმში სალაშქროდ დავით ქართლის მეფეს გაჰყვა და არა მას. მეფემ დადიან-გურიელიც გადაიბირა და სამცხე დაიპყრო. 1535-1545 სამცხე-საათაბაგო იმერთის სამეფოს ეკუთვნოდა. არც ბაგრატ მეფის დროს იხსენება ოსმალურ-ცივილური ერთეულის არსებობა. ყვარყვარე იერუსალიმში ქრისტეს საფლავის „გამოხსნისთვის“ იბრძოდა. ესეც საგულისხმო ცნობაა, ცივილურ-ოსმალური წარმოშობის ათაბაგი ქრისტეს საფლავის გამოხსნისთვის საბრძოლველად არ წავიდოდა.

მოღალატე და სამშობლოს გამყიდველმა ოთარ შალიკაშვილმა სულთან სულიეიმანს უთხრა, ბაგრატმა ყვარყვარე იმიტომ დასაჯა, რომ თქვენ გეხმარებოდითო, განრისხებულმა სულთანმა დიდი ჯარი გამოგზავნა და მოხდა სოხოისტას ბრძოლა. შალიკაშვილის რჩევით დაიკავეს ოსმალებმა სამცხის ციხეები. „უკეთუ დაიპყრათ ციხენი, გერჩნენ ქუეყანა ესე საუკუნოდ“ (ქ. ცხ., 1973:714). მას ეშინოდა, რომ ბაგრატი კვლავ დაიპყრობდა სამცხეს რადგან მას ქართლის მეფე, ლუარსაბიც, ეხმარებოდა. სამცხის მთავარი გახდა ქაიხოსრო, რომელიც ბავშვობაში შალიკაშვილმა წაიყვანა ოსმალეთში. სწორედ ამ ქაიხოსროს ცოლი იყო ზემოთ ნახსენები დებორა-დედისიმედი. ათაბაგმა და შალიკაშვილმა სპარსელებს შესთავაზეს სამცხის დაპყრობა. შაჰ-თამაზს სულიეიმანთან დაპირისპირება არ უნდოდა. მან შალიკაშვილს მოწერა: „ვინაითგან მიეც ქუეყანა ჩემი ოსმალთა, ამისთვის მოვიდე და მოვსრა ქვეყანა შენი და შენც ვერვინ განგრინოს ხელთაგან ჩემთა, მოგკუეთო თავი და მივსცე მძორი შენი ძაღლთა“ (ქ. ცხ., 1973:714). შალიკაშვილმა ეს წერილი სულთანს აჩვენა, რომელმაც მას დახმარება აღმოუჩინა და შაჰ-თამაზმა უკან დაიხია. საბოლოოდ შალიკაშვილი შაჰის სიმამრი გახდა. შაჰმა ქაიხოსრო ათაბაგს სთხოვა ქალიშვილი ცოლად, მას ასული არ ჰყავდა და შალიკაშვილის ქალიშვილი მიათხოვეს.

1555 წლის ამასიის ზავით ირანმა და ოსმალეთმა ამიერკავკასია შუაზე გაიყვეს. ტაო, შავშეთი და კლარჯეთი ოსმალეთს დარჩა, სამცხე-ჯავახეთი და სამთავროს დედაქალაქი, ახალციხე, ირანს ერგო. 1578 წლის ჩილდირის ცნობილ ბრძოლაში ირანის დამარცხების შემდეგ სამცხე-საათაბაგო მთლიანად ოსმალეთს დარჩა.

ვფიქრობთ, ზემოთ მოყვანილი ფაქტებით ნათლად ჩანს, რომ 1268-1578 წლებში სამცხის ტერიტორიაზე ოსმალურ-ცივილური საბეგოს ან სანჯაყის არსებობა, ან ჯაყელთა

საგვარეულოს არაქართული წარმოშობა პატივცემული თურქი მეცნიერის ფანტაზიის ნაყოფად უნდა მივიჩნიოდ.

ახლა უშუალოდ შევხებით ახალციხის საფაშოს დაარსებას.

1579 წელს სულთანმა სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე დაპყრობილი ადგილები გააერთიანა, საბეგლარბეგო დააარსა და მას ჩილდირის ეილაეთი უწოდა 1578 წელს ჩილდირის ველზე (სამცხეში) მოპოვებული გამარჯვების აღსანიშნავად. ამ აზრს იზიარებდა მ. კირიზიოღლუც. აკადემიკოს ს. ჯიქიას აზრით, ჩილდირი წარმოდგება ქართული სიტყვისაგან ჩრდილი, რომელიც თურქულად გამოითქმის როგორც ჩილდირი (აბულაძე, სვანიძე, 1979:76).

თავდაპირველად ის იყო ეილაეთი, შემდეგ გახდა ვილაიეთი. ვილაიეთი, საბეგლარბეგო ანუ საფაშო იყო ოსმალეთის იმპერიის უმაღლესი სამმართველო, სამხედრო და ადმინისტრაციული ერთეული. XIXს-ში თანზიმათის რეფორმის შემდეგ ეილაეთი გადაკეთდა ვილაიეთად. თურქულ წყაროებში იხმარებოდა ასევე ახალციხის საფაშო, ხოლო ქართულში - მარტო სამცხე-საათაბაგო. ახალციხის საფაშოს დაარსების წლად ითვლება 1579 წ. ამ წლიდან 1628 წლამდე ქართველი ათაბაგები იბრძოდნენ ოსმალთა განდევნისათვის და ათაბაგის ხელისუფლების აღსადგენად, მაგრამ უშედეგოდ. 1628 წ.სულთანმა მურად IV-მ (1623-1640 წ.) ათაბაგი ბექა III (1628-1651წ) ფაშად დანიშნა. ის გახდა საფარ-ფაშა. ამით სულთანმა მოსპო ათაბაგის სახელით სამცხეში შემორჩენილი ადგილობრივი ხელისუფლება. ქართულმა სამთავრომ პოლიტიკური არსებობა შეწყვიტა. ათაბაგის ადგილი სულთნის მოხელემ, ფაშამ, დაიკავა. ამ დროიდან სამცხეში სწრაფად დაიწყო გავრცელება მაჰმადიანობამ. ახალციხის საფაშოს მართვა-გამგეობა ოსმალურ საფუძველზე იყო მოწყობილი, მაგრამ ის მაინც განსხვავდებოდა ოსმალეთის სხვა პროვინციებისგან, სადაც აკრძალული იყო პროვინციების მართვა მემკვიდრეობის წესით. ფაშას ირჩევდნენ ჯერ 3, შემდეგ 2, ბოლოს კი 1 წლით. თუ ის სულთნის იმედებს ვერ გაამართლებდა, მას ხსნიდნენ. მურად IV-მ ბექა III-ს ფაშობა მემკვიდრეობით უბოძა, თუმცა ის არ იყო პირველი გამაჰმადიანებული ჯაყელი საფაშოს ტახტზე. 1581 წელს მანუჩარ ათაბაგმა მაჰმადიანობა მიიღო, თუმცა შემდეგ ისევ გაქრისტიანდა და სიმონ I-თან ერთად ოსმალებს ებრძოდა. 1626 წლიდან, მას შემდეგ რაც საფარ ფაშამ მოწამლა ათაბაგი მანუჩარ III (1607-1628), სამცხეს გამაჰმადიანებული ჯაყელები ახალციხის ფაშის ტიტულით მართავდნენ. ეს უფლება მათ XVIII ს-ის II ნახევრამდე შეინარჩუნეს (სვანიძე, 1971:300-305). მიგვაჩნია, რომ აქ გარკვეულ უზუსტობასთან გვაქვს საქმე, რადგან ჯაყელები საფაშოს რეალურად XIX-ის 10-იან წლებამდე განაგებდნენ.

თურქები დაპყრობილ ტერიტორიას ორ კატეგორიად ჰყოფდნენ: „ხმლით“ დაპყრობილად (ჩილდირის, ხერთვისის, არტანის, ჭაჭარაქის, ახალციხის, ახალქალაქის, ასპინძის, აწყვერის). მათი მიწები სახელმწიფო მიწების ფონდში ჩარიცხეს. „ამანით“ დაპყრობილ ტერიტორიად კი ითვლებოდა ლივანის, მცირი ლივანის, შავშეთ-აჭარის სანჯაყები. მათი მიწები ჩარიცხეს „მულქის“ კატეგორიაში. ამ კატეგორიის მიწას ქართველ ფეოდალებს უტოვებდნენ, მაგრამ მათ სალაშქრო მოვალეობა ეკისრებოდათ. „ოჯაქლიკი“ მიწის ფლობის, მისი სარგებლობის უფლება იყო „ამანით“ დაპყრობილ ტერიტორიაზე.

1590 წელს სამცხე-საათაბაგო საფაშოდ იქცა, თუმცა მესხეთის ათაბაგები ცდილობდნენ, რომ ოსმალეთთან მათი ურთიერთობის ფორმა ყოფილიყო მოხარკეობა. ეს მათ სარწმუნოების და სამთავროს პოლიტიკური ერთიანობის შენარჩუნების საშუალებას მისცემდა. ოსმალები ამის წინააღმდეგნი იყვნენ. მათ გადაწყვეტილი ჰქონდათ სამცხეში ცხოვრების თურქული

წესის შემოღება. მალე კიდევ შემოიღეს მიწათმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის თურქული წესები მთელს სამცხე-საათაბაგოში ანუ ჩილდირის ვილაეთში. მოიშალა მიწათმფლობელობის ქართული წესი, თუმცა, ოსმალები თავიდან გარკვეულ დათმობებზე წავიდნენ. მაგ, კონსტანტინოპოლიდან სულთანს „ყვარყვარე ქართველობით გამოეშვა, მისი საბატონოს წყალობა ექნა“ (ლომსაძე, 1975:37). ე.ი. სამცხის მთავრის იძულებით გამაჰმადიანებაზე იმ მომენტში არც უფიქრიათ. მაგრამ, თუ ქართველები გამაჰმადიანდებოდნენ, მათ შეეძლოთ საკმაოდ მაღალი თანამდებობის დაკავება როგორც სამცხეში, ისე მის საზღვრებს მიღმა. მაგალითად 1587 წელს თურქებმა გორის ბეგლარბეგად დანიშნეს გამაჰმადიანებული მაჰმუდ-ხანი(კოკოლა შალიკაშვილი), ცნობილი მესხი ფეოდალის, ვარაზ შალიკაშვილის, შვილი. 1607 წელს ირან-საქართველოს გაერთიანებულმა ჯარმა სამცხე ოსმალეთს წაართვა მაგრამ 1612 წ. დადებული ზავით აღმოსავლეთ სამცხე კვლავ ოსმალეთს დარჩა. ათაბაგი მანუჩარ II არ ცნობდა ამ გადაწყვეტილებას. იგი „მძლავრობდა მათ და არა პატივსა უყოფდა“ (ლომსაძე, 1975:38). 1619 წ. ირან-ოსმალეთის ახალი ზავით სამცხის ირანული ნაწილიც ოსმალეთს გადაეცა, ირანმა სანაცვლოდ ბაღდადის ვილაეთში დერნეს და დერთენიკის სანჯაყები მიიღო. შაჰ-აბასზე განაწყენებული მანუჩარ ათაბაგი 1624 წელს მარაბდის ველზე უკვე ირანის წინააღმდეგ იბრძოდა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, 1628 წელს ოსმალებმა ჯაყელთა გამაჰმადიანებული სახლის წარმომადგენელი ბექა (ნათლობის სახელი პავლე), საფარ-ფაშად წოდებული, ჩილდირის ბეგლარბეგად დანიშნეს და ამ კუთხის გამაჰმადიანებას მყარი საფუძველი შეექმნა. 1639 წ. ზოჰაბის ზავით ოსმალები საბოლოოდ დაეუფლნენ სამცხე-საათაბაგოს. ოსმალური ცხოვრების წესის დამკვიდრებამ საათაბაგოს ქრისტიანი მოსახლეობის მდგომარეობა მკვეთრად გააუარესა. „გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით 1160 სოფლიდან 364 იყო დაცლილი, ხოლო „ზემო აჭარის დიდი ლივიის დავთრის“ მიხედვით 95-დან 35 სოფელი დაცლილ-მიტოვებული იყო, ე.ი. სოფლების მესამედი მოსახლეობას მიტოვებული ჰქონდა. არამუსულმანს კერძო საკუთრების უფლება არ ჰქონდა. ქრისტიანს არ ჰქონდა იარაღის ან ძვირფასი ტანსაცმლის (სიასამურის ქურქი, ატლასის ქუდი) ტარების ნება, არ ჰქონდა უფლება ევლო ცხენით, მაჰმადიანთან შეხვედრისას მისთვის გზა უნდა დაეთმო და სხვა. განსაკუთრებით მძიმე იყო ქრისტიანი ოჯახებიდან იანიჩართა კორპუსის შესავსებად ბავშვების იძულებით წაყვანა-გაწვრთნის ანუ დევშირმეს წესი. ყველაფერი ეს კი ადგილობრივი მოსახლეობის გამაჰმადიანებას ისახავდა მიზნად. უნდა ვივარაუდოდ, რომ ცხოვრების ასეთ აუტანელ პირობებს გაექცა მოსახლეობა ზემოთ ნახსენებ დაცარიელებული სოფლებიდან. მხოლოდ გლეხობის ნაწილი არ თმობდა ქრისტიანობას. ვახუშტის ცნობით, „ჩვენს დროში ქრისტიანებად დარჩნენ უმთავრესად გლეხები, ახლა მხოლოდ გლეხები იხდიან ხარაჯასა და სხვა გადასახადებს“ (ქ. ცხ., 1941: 123).

ჯაყელთა საგვარეულო საძვალე საფარაში იყო, მაგრამ გამაჰმადიანებული ჯაყელები XVIII-დან იქ აღარ იკრძალებოდნენ. ამ უკანასკნელთ სახლები და მამულები ჰქონდათ ოლთისში, არტაანში, ართვინში, აწყვერში, სადაც ზოგჯერ ცხოვრობდნენ და იმარხებოდნენ კიდევ. ფაშას მუდმივი შემოსავალი ჰქონდა აწყვერის, ასპინძის, ახალქალაქის, ხერთვისის და ახალციხის სანჯაყებიდან. გადასახადების რაოდენობით თუ ვიმსჯელებთ, ყველაზე მდიდარი ყოფილა ხერთვისის სანჯაყი, რომელიც სხვებთან შედარებით უფრო მეტს უხდიდა ფაშას. ვილაიეთი და საფაშო ერთი და იგივე იყო. ახალციხის საფაშო XVI-XVII სს-ში უშუალოდ სულთანს ემორჩილებოდა, XVIII ს-დან კი არზრუმის სერასკირს. ახალციხის ფაშები სერასკირებს ხშირად არ ემორჩილებოდნენ, ზოგჯერ ოსმალეთის ცენტრალურ ხელისუფლებასაც კი ეურჩებოდნენ, მაგ, შერიფ-ფაშა. ახალციხის საფაშო საზღვრის პირა ვილაიეთი იყო და მას დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. ადგილზე ფაშა

განუსაზღვრელი უფლებებით სარგებლობდა, ის იყო მხარის სრულუფლებიანი გამგებელი, რომელსაც ემორჩილებოდა ადმინისტრაცია, ეკლესია, სასამართლო და ჯარი (ლომსაძე, 1975:194). საფაშოს მართვა ხდებოდა მეჯლისის, ოჯახლის, მეშვეობით, რომელშიც შედიოდნენ, როგორც ფაშის ოჯახის ცალკეული წევრები, ისე ზოგიერთი უწყების ხელმძღვანელი, მაგ: სამხედრო, საფინანსო, სასულიერო, ადმინისტრაციულის და სხვა. წესით და კანონით ფაშას უფლება-მოვალეობა უნდა განახლებულიყო ტახტზე ახალი სულთნის ასვლის დროს, ან ხუთ წელიწადში ერთხელ სპეციალური ბარათით. ახალციხის ფაშებს ეს ნაკლებად აწუხებდათ. საფაშოს ტახტზე ჯაყელთა მემკვიდრეობითი უფლება მტკიცე იყო, ამიტომ ბარათს გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ფაშები შემოსავალს იღებდნენ ხასებიდან, ანუ საკუთარი მამულებიდან. ხშირად ფაშის შემოსავალი ერთ მლნ. ახჩეს უახლოვდებოდა.

ახალციხის ფაშის შემოსავალი აღემატებოდა ტრაპიზონის, ყარსის და სხვა ბეგლარბეგების შემოსავალს. იმპერიის მხოლოდ 6 ფაშას: რუმელიის, ანატოლიის, არზრუმის, დიარბეკირის, ვანის და შეჰრიზოლის ფაშებს ჰქონდათ მასზე მეტი შემოსავალი. „ჯაბა დავთრის“ მიხედვით, ახალციხის საფაშოს შემოსავალი 4,5 მლნ. ახჩეს შეადგენდა. ეკონომიური ძლიერება ახალციხის ფაშების პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას უწყობდა ხელს. არსებობს უამრავი მაგალითი იმისა, რომ ისინი ხშირად ოსმალეთის ცენტრალურ ხელისუფლებას არ ემორჩილებოდნენ და თავიანთი მოსაზრებით ხელმძღვანელობდნენ მთელი რიგი საკითხების გადაწყვეტის დროს.

ყოველი ვილაიეთი იყოფოდა სანჯაყებად, რომელიც ქართულ სადროშოებს შეესაბამებოდა. სანჯაყ-ბეგს ხშირად ფაშის ხარისხი ჰქონდა, ოღონდ ერთთულიანი ფაშის. ეს დამოკიდებული იყო სანჯაყის მნიშვნელობაზე. კოლას სანჯაყის ბეგები ხშირად კოლა ფაშად ან გოლა ფაშად იხსენებოდნენ. ასეთივე ხარისხი ჰქონდა ჯავახეთის, ანუ ახალქალაქის სანჯაყ-ბეგს, ტაოსკარის სანჯაყის ბეგს. მათი უშუალო უფროსი ახალციხის ფაშა იყო, თუმცა ხშირი იყო სანჯაყთა მცდელობა საფაშოდან გამოყოფისა და დამოუკიდებლობის მოპოვებისა. მაგალითად, თავიანთი სანჯაყების საფაშოდან გამოყოფისთვის იბრძოდნენ ფირალიშვილები, შარვაშიძეები, ფალავანდიშვილები ახალქალაქში, ვაჩნაძეები-ხერთვისში, ლივანელი ჯაყელები და ხიმშიაშვილები-აჭარაში, ერისთავები-აბასთუმანში. ხშირად „საკუთარ მამულში“ ჩაკეტილი სანჯაყ-ბეგები თავიანთი ჯარით ვილაიეთის ფაშასაც ამარცხებდნენ.

„ჯაბა დავთრის“ მიხედვით ჩილდირის ეილაეთს განაგებდა მირ-მირანი (ფაშა), რომელსაც სულთანნი ნიშნავდა. ფაშას ეილაეთის გამგებლობა ჯერ 3, შემდეგ 2, მერე კი 1 წლით ეძლეოდა. თუ შემდეგ ფირმანს არ განუახლებდნენ, ის კარგავდა ძალაუფლებას. სულთანს უნდოდა მორჩილებაში ყოლოდა ისინი და არ უშვებდა მათ გაძლიერებას. ეილაეთი ანუ საფაშო სანჯაყებად ანუ ლივებად იყოფოდა და ის იყო ოსმალეთის ძირითადი სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეული. სანჯაყი იყოფოდა ნაჰიებად ან ყადილუქებად. ნაჰიეს მოსახლეობის უმრავლესობა ქრისტიანი იყო, ყადილუქის კი მუსულმანი. ჩილდირის ვილაიეთი ანუ ახალციხის საფაშო შემდეგ ლივებად და ნაჰიებად იყოფოდა.

1. ახალციხის ლივა: 1 ახალციხის, 2 აწყურის, 3 უდეს, 4 ზვარეს, 5 ჩრდილის, 6 ქვაბლიანის ნაჰიები.

2. ახალქალაქის ლივა: 1 აკშეჰირის, 2 ნიალისყურის, 3 თმოგვის, 4 ზვარეს ნაჰიები.

3. ჩრდილის ლივა: 1 ჯანბაზის, 2 მგელციხის, 3 ქანარბელის ნაჰიები.

4. ფოცხოვის ლივა: 1 ფოცხოვის, 2 მზვარეს, 3 ჩრდილის ნაპიები.
5. ხერთვისის ლივა: 1 ხერთვისის, 2 ბუზმარეთის, 3 ტყე-ჯავახეთის, 4 ჩრდილის ნაპიები.
6. არტანუჯის ლივა: 1 არტანუჯის, 2 იშხანის, 3 ტაოსკარის, 4 ხუმსის ნაპიები.
7. ოლთისის ლივა: 1 ბარდუსის, 2 ანძავის, 3 ჩრდილის, 4 მისრასორის ნაპიები.
8. დიდი არტანის ლივა: 1 მზვარეს, 2 ჩრდილის, 3 ტყის ნაპიები.
9. პატარა არტანის ლივა: 1 ხოჯევანის, 2 მზვარეს, 3 ჩრდილის ნაპიები
10. ფანაკის ლივა: 1 ფანაკის, 2 ფანასკერტის, 3 ქამხირის ნაპიები.
11. მამირვანის ლივა: 1 მამირვანის, 2 ახას ნაპიები.
12. ჭაჭარაქის ლივა,
13. ასპინძის ლივა,
14. ალთუნკალას (ოქროსციხეს) ლივა,
15. ოცხეს ლივა,
16. ზემო აჭარის ლივა,
17. ქვემო აჭარის ლივა,
18. შავშეთის ლივა,
19. ლივანას ლივა,
20. ნისფი ლივანას ლივა,
21. ფერთექრეჯის ლივა (აბულაძე, სვანიძე, 1979:79-80).

სანჯაყების ნაწილში არსებობდა იურთლუკის და ოჯახლიკის ანუ მემკვიდრეობით მიწის გადაცემის წესი. მკვლევარი გ. ჩოჩიევი ფიქრობდა, რომ ასეთი იყო 4 სანჯაყი, ც. აბულაძის აზრით - 15, მეჰმედ რაშიდის ცნობით -14 სანჯაყი (აბულაძე, სვანიძე, 1979:84). ამ სანჯაყებში გარკვეული ფორმით მიწათმფლობელობის ძველი, ქართული წესებიც იყო შენარჩუნებული. რაც შეეხება გ. ჩოჩიევის მიერ ნახსენებ 4 სანჯაყს, ისინი, ც. აბულაძის და მ. სვანიძის ვარაუდით, დაარსდა სულეიმან I-ის (1520-1566) დროს (აბულაძე, სვანიძე, 1979:85), შემდეგ კი მათი რაოდენობა გაიზარდა. ამ სანჯაყებში არავის ჰქონდა შესვლის და გადასახადების აკრეფის უფლება, თუმცა, მიწის მესაკუთრედ მაინც სულთანი ითვლებოდა და ის გადასცემდა ბეგებს იურთლუკის და ოჯახლიკის წესით ამ სანჯაყებს, ისინი კი შემდეგ - მემკვიდრეობით. ეს 4 სანჯაყი იყო: ფერთექრეჯი, ლივანა, ნისფი ლივანა და შავშეთი. ისინი არ იყო შეტანილი „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში.“ შეიძლება ვთქვათ, რომ ახალციხის ფაშამ და მისმა სანჯაყ-ბეგებმა ოსმალთა ბატონობის დროს შეინარჩუნეს პოლიტიკური და ეკონომიკური დამოუკიდებლობა. იურთლუკის და ოჯახლიკის პატრონის სიკვდილის შემთხვევაში მისი ქონება გადაეცემოდა მის ვაჟს, ძმას ან სხვა ნათესავს, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში-უცხო პირს მანამ, სანამ ცოცხალი იყვნენ მისი შვილები ან ნათესავები.

მათი ამოწვევების შემდეგ კი გადასცემდნენ სხვა მოხელეს და მას უკვე აღარ ეწოდებოდა იურთლუკი ან ოჯახლიკი.

ახალციხის ფაშები მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ ქართული სამეფოების პოლიტიკურ ცხოვრებაში. განსაკუთრებით გაიზარდა მათი როლი XVIII-ის 20-30-იან წლებში. 1727 წელს ქართლის მეფის, გამაჰმადიანებული იესეს, გარდაცვალების შემდეგ, თურქებმა ქართლში მეფობა გააუქმეს და ქვეყნის მმართველად გამაჰმადიანებული ჯაყელი, ახალციხის ისაყ ფაშა დანიშნეს. ის იყო ბექა ჯაყელის ანუ საფარ-ფაშას შვილთაშვილი. მისი პაპის, ასლან ფაშას სახლში შენარჩუნებული იყო ქართული სული, ოჯახის წევრი მანდილოსნები ქრისტიანები იყვნენ. ასი წელი იყო გასული პირველი მაჰმადიანი ფაშის დანიშნვიდან (1628 წ. ბექა ჯაყელი, ანუ საფარ-ფაშა) და ქრისტიანობა ისევ არსებობდა სამცხეში. საუკეთესო მაგალითი იყო ასლან-ფაშას და, ელენე ათაბაგი, რომელმაც სპარსეთის დედოფლად ყოფნის დროსაც კი შეინარჩუნა ქრისტიანობა.

ისაყ ფაშა ქართლის მმართველი გახდა. ის განაგებდა მთელ მესხეთს და ქართლს. შემდეგ სულთანმა მას კახეთის დაპყრობაც დაავალა. ფაშას სამი თული ჰქონდა და ვეზირად ითვლებოდა. ამ დროის სულთნის ფირმანებში ის იხსენიება ვეზირად და მუშირად, ჩილდირისა და თბილისის მხარეთა მმართველად და მფარველად (ცაგარელი, 1891:72). მან ნელ-ნელა კახეთიც დაიმორჩილა და, ფაქტიურად, მთელ საქართველოს აკონტროლებდა XVIII-ის 30-იან წლებში. ისაყ ფაშამ ქართლი ოთხ სანჯაყად დაჰყო და ხალხს მიმიე გადასახადები შეაწერა. მოსახლეობა ქართლიდან გარბოდა და სამცხე-ჯავახეთში სახლდებოდა (ქ. ცხ., 1973:736). ამ დროს სამცხეში საცხოვრებლად მიდიოდნენ იმერეთიდან გაქცეული ტყვეები, რომლებიც აქ მაჰმადიანობას იღებდნენ. ქართლში გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდნილი დომენტი კათალიკოსი სულთანთან ჩავიდა და სთხოვა, რომ მოწყალედ მოქცეოდნენ ქრისტიანებს და მის ძმას, იესეს. ეს ამბავი ისაყ ფაშამ შეიტყო, გაბრაზდა, სულთანს არზა მიწერა და კათალიკოსი ტენედოსის კუნძულზე გადასახლებინა (ბროსე, 1900:67).

ახალციხის ფაშების როლი და პოლიტიკური წონა განსაკუთრებით გაიზარდა XVIII-ის II ნახევარში. უკვე აღვნიშნეთ, რომ ახალგაზრდა სოლომონ I-ს ტახტის დაბრუნებაში სწორედ ახალციხის ფაშა დაეხმარა. მოგვიანებით აღვწერთ იმ ბრძოლებს, რომლებიც იმერეთის სახელოვანმა მეფემ თურქ დამპყრობელს გაუმართა. ეს ბრძოლები, ძირითადად, სწორედ ახალციხის ფაშის წინააღმდეგ მიმდინარეობდა. ოსმალებმა 1757, 1758, 1760, 1761 და 1763 წლებში ექვსჯერ ილაშქრეს იმერეთში. ქართველები მხოლოდ ერთხელ, 1758 წლის I ლაშქრობაში დამარცხდნენ.

ც. აბულაძე თავის წერილში „ქართული გენის კვალი ოსმალურ ბერათებში“ (აკ. წერეთლის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კრებული „ორიენტალისტური ძიებანი“, 2018). მეტად საყურადღებო ცნობას გვაწვდის საფაშოს გამაჰმადიანებული ქართველების შესახებ.

საქმე ეხება ალთუნყალის ანუ ოქროსციხის რაბათისა და მისი მიმდებარე სოფლებიდან 200900 ახჩის შემოსავლის მამულის მფლობელს, სანჯაყ-ბეგ მეჰმედ ხეირს. მან „მოვალეობა დაივიწყა“ და უარი თქვა საქართველოს წინააღმდეგ მუდამ უბედურების მომტან ომში მონაწილეობის მიღებაზე. ამ არასასიამოვნო ამბავის შესახებ ახალციხის ჰასან-ფაშა არზას აგზავნიდა „ბედნიერების კარიბჭეში“ (სულთნის სასახლეში). ის ატყობინებდა სულთანს

მეჰმედ ხეირის ღალატის შესახებ და მის ნაცვლად მეჰმედ სეიდის დანიშვნას ითხოვდა, რომელიც 1756 წლიდან ალთუნყალის სანჯაყ-ბეგის, სულეიმან ესადის მმიშვილი იყო (ს. ჯიქია, 1960:167). მეჰმედ ხეირს ღალატად ჩაუთვალეს ისიც, რომ მან ვერ უზრუნველყო საზღვრის დაცვა ლეკებისგან და სხვა მსგავსი ავაზაკებისგან და დასახელებული ლივა დაუცველი დატოვა. ეს ძალიან მნიშვნელოვანი ცნობაა, საიდანაც ვიგებთ, რომ: 1) მეჰმედ ხეირი ბოლომდე არ იყო გამაჰმადიანებული და მასში მთლიანად არ იყო გამქრალი ქრისტიანული ცნობიერება. ვფიქრობთ, რომ ეს იყო მიზეზი მისი უარისა საქართველოში ლაშქრობაზე; 2) საქართველოს წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობებს ოსმალეთისთვის ყოველთვის უბედურება მოჰქონდა და 3) ლეკები თავიანთი ავაზაკობით ახალციხის საფაშოსაც ისევე აწუხებდნენ, როგორც დანარჩენ საქართველოს.

სულთანი ახალციხის საფაშოს უყურებდა, როგორც ოსმალური პოლიტიკის განხორციელების იარაღს დასავლეთ საქართველოში. ახალციხის ფაშებს „აქუნდათ... ბრძანება ყოველთა საქმეთა ზედა იმერეთისათა და მართვიდენ ესენი“ (ჭიჭინაძე, 1913:258).

ნომან (ნაამან-ფაშა) (1769-1700 წწ). მისიონერ ლეონის ცნობით, ის ებრაელი იყო, შემდეგ გამაჰმადიანდა და ფაშობა მიიღო (ლომსაძე, 1975:220) ეს იყო პირველი შემთხვევა, როცა ფაშა არაქართული წარმოშობის, არა ჯაყელთა გვარის წარმომადგენელი გახდა. მასაც იმერეთის საკითხის მოგვარება უნდოდა. მოსვლისთანავე კავშირი დაამყარა ერეკლესთან და სოლომონის წინააღმდეგ მის მიმხრობას ცდილობდა (ცაგარელი, 1898:119). მან მოსახლეობას ახალი გადასახადები შეაწერა, ქრისტიანები უფრო მეტად შეზღუდა. დააპატიმრა კათოლიკე მღვდლები და გათავისუფლების სანაცვლოდ ფული მოითხოვა. 1770 წ. კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი წერდა: „ფაშას სიხარბეს იქამდე მიუღწევია, რომ კათოლიკეების ეკლესიები მიუყიდნია ექმნიადინის პატრიარქისათვის 15 ქისა ფულად“ (თამარაშვილი, 1902:444).

1770 წ. ასპინძის ბრძოლაში განცდილი მარცხის გამო ის გადააყენეს და ფაშა ისევ სულეიმან ჯაყელი გახდა. (სულეიმან-ფაშა მეორედ 1770-1791 წწ). მამამისს სუმბათი ერქვა, მეუღლე მესხი შალიკაშვილის ასული ყოფილა. ადგილობრივი ქრისტიანები მის დანიშვნას კარგად შეხვდნენ. სულთანი „ნაამან-ფაშას ადგილზე ერთი აქაური ქართველი დანიშნაო“-წერდნენ კათოლიკე მღვდლები (ლომსაძე, 1975:221). სულეიმან ფაშამ საფაშოში მდგომარეობა მოაწესრიგა. სოლომონთან ბოლოს იმდენად ნორმალური ურთიერთობა ჰქონდა, რომ მას „შვილს“ ეძახდა. ფაშა კარგად ხვდებოდა ერეკლეს ინტერესს ახალციხის მიმართ და ცდილობდა ქართლ-კახეთის სამეფოს დასუსტებას. გეორგიევსკის ტრაქტატში ერეკლეს, როგორც სამცხე-საათაბაგოს მფლობელის, მოხსენიებამ სულეიმანი ისე შეაშფოთა, რომ სათავეში ჩაუდგა მაჰმადიანთა კოალიციურ ლაშქრობას საქართველოზე, ამის გამო მას სერასკირობა მიანიჭეს, თუმცა, მოგვიანებით მან ერეკლეს შუამდგომლობაც კი სთხოვა პეტერბურგთან. თურქეთთან ომში რუსეთის გამარჯვების შემთხვევაში ის საფაშოსთან ერთად რუსეთის შემადგენლობაში შესვლას აპირებდა, ანუ, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, „თავისი წინაპრების ქუდს დაიხურავდა“, ე.ი. ქრისტიანულ სარწმუნოებას დაუბრუნდებოდა და არა მაჰმადიანურს.

გადაუჭარბებლად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ახალციხის საფაშო იყო საკმაოდ ძლიერი და დიდი მნიშვნელობის მქონე პოლიტიკური გაერთიანება, რომელიც მოიცავდა დღევანდელ სამცხე-ჯავახეთის ტერიტორიას. როდესაც ვსაუბრობთ ახალციხის ფაშაზე, ყოველთვის უნდა ვიგულისხმოდ მის ზურგს უკან მდგომი არზრუმის სერასკირი, რომლის მიღმაც ოსმალეთის ცენტრალური ხელისუფლება მოიაზრებოდა, ამიტომ გასაკვირი არ იყო, რომ ვახტანგ VI-ის

რუსეთში წასვლის შემდეგ ახალციხის ისაყ-ფაშა მთელ საქართველოს განაგებდა. ანტიქართული ლაშქრობების უმრავლესობის ინიციატორი სულთნის ხელისუფლება, ხოლო უშუალო შემსრულებელი ახალციხის ფაშა იყო. ახალციხის ფაშებზე საუბრისას ნიშანდობლივია ერთი გარემოებაც, ისინი ხშირად იმდენად ძლიერებად თვლიდნენ საკუთარ თავს, რომ რიგი საკითხების გადაჭრისას სულთნის ხელისუფლებას საქმის კურსში არ აყენებდნენ. ასე მოხდა სოლომონ I-ის, მამის, ალექსანდრე V-ის, ტახტზე დაბრუნების დროს, როცა ფაშამ ნადირ-შაჰის თხოვნა ისე დააკმაყოფილა, რომ ამის შესახებ ოსმალეთის ხელისუფლებას არც შეატყობინა. ასე მოხდა სოლომონ I-ის მოწინააღმდეგე გურიელის შემთხვევაშიც, როცა ფაშამ ერეკლეს და თეიმურაზის თხოვნით გურიელს სამფლობელო დაუბრუნა და არც ამის შესახებ ჩააყენა საქმის კურსში ოსმალეთის სულთანი. შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ახალციხის ფაშა იყო ძლიერი და საკმაოდ დამოუკიდებელი პოლიტიკური ფიგურა, რომელიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში. გამაჰმადიანებული ჯაყელების დიდი ძალა, შეუპოვრობა და დაუმორჩილებლობა კარგად გამოჩნდა საუკუნის მიწურულს, როცა ოსმალეთის ხელისუფლებამ ვერაფერი მოუხერხა და, ფაქტიურად, საკუთარი უძლურება აღიარა ახალციხის შერიფ-ფაშასთან ურთიერთობის დროს.

დასკვნა. ჩვენი მიზანი იყო გვეჩვენებინა, რომ თურქი ისტორიკოსის მ.ფ.კირზიულლუს, მოსაზრება ჯაყელთა საგვარეულოს არაქართული წარმოშობის და სამცხე-საათაბაგოში ოსმალურ-ცივჩალური პოლიტიკური ერთეულის არსებობის შესახებ 1268-1578 წლებში არ შეესაბამება სინამდვილეს. სარგის ჯაყელი, მიუხედავად მისი დავით VII ულუსთან დაპირისპირებისა, ქართული ორიენტაციის და მართლმადიდებლური სარწმუნოების მიმდევარი იყო, ისევე, როგორც მისი შვილი, ბექა მანდატურთუხუცესი და მისი მომდევნო ათაბეგები. ყვარყვარე II ათაბაგი (1451-1498), რომელსაც ლომის წვლილი მიუძღვის საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის დამლაშში, ქრისტიანი იყო, წინააღმდეგ შემთხვევაში თავისი გარდაცვლილი შვილის, ბაადურის, სულის მოსახსენებლად ათონის ივერთა მონასტერს დიდძალ სიმდიდრეს არ შესწირავდა. მისი მეექვსე ვაჟი, მანუჩარი, იხსენება, როგორც 1486 წელს აწყურის სახელგანთქმული ღვთისმშობლის ხატის დამხსნელი „აგარიანთა“ ხელიდან (შარაშიძე, 1961:99). იმედია, თურქი მეცნიერიც დაეთანხმებოდა ჩვენს მოსაზრებას, რომ „აგარიანში“ მაჰმადიანი თურქი უნდა ვიგულისხმოთ და არა ქრისტიანი ქართველი.

არც თემურ-ლენგის სამცხეში ლაშქრობის დროს ჩანს აქ რაიმე ფორმის ოსმალურ-ცივჩალური საბეგოს არსებობა. ამის შესახებ არაფერს გვამცნობს „ქართლის ცხოვრება“ ან ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსი საქართველოსი“. XVI ს-ში იმერეთის მეფის, ბაგრატის, ძალისხმევით სამცხე-საათაბაგო 10 წლის განმავლობაში (1535-1545 წწ) იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა. პირველი ათაბაგი, რომელიც გამაჰმადიანდა, იყო სიმონ I-ის თანამედროვე მანუჩარ ათაბაგი, რომელმაც ძალიან მალე, 1582-1583 წლებში უარყო მაჰმადიანობა, ქრისტიანულ სარწმუნოებას დაუბრუნდა და ქართლის მეფესთან ერთად ებრძოდა ქვეყნის მტრებს.

ჯაყელთა გამაჰმადიანების დასაწყისად უნდა მივიჩნიოთ 1628 წელი, როცა ქრისტიანმა ბექა III ჯაყელმა, ნათლობის სახელით პავლე, მოწამლა საკუთარი ძმიშვილი, მანუჩარ ათაბაგი, თვითონ გამაჰმადიანდა და იწოდა საფარ-ფაშად. ეს, როგორც უკვე ვთქვით, მოხდა 1628 წელს. ნათელია, რომ ახალციხის ფაშები იყვნენ გამაჰმადიანებული ჯაყელები და არა ოსმალურ-

ყივზაღური წარმოშობის დიდებულები. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ თურქი მეცნიერის მოსაზრება ჯაყელთა წარმოშობასთან დაკავშირებით შორს დგას ჭეშმარიტებისგან.

გამოყენებული ლიტერატურა

- alasia, g. (2008). *kartvelebi da islamamdeli turkebi*. tbilisi: "sakartvelos matsne" (ალასანია, გ. (2008). *ქართველები და ისლამმდელი თურქები*. თბილისი: "საქართველოს მაცნე").
- Бакрадзе, Д. (1878). *Археологические путешествия по Гурии и Аджаре*. Санкт-Петербург: ТИП. Имп. Акад. наук.
- bakht'adze, m. (2008). *jaqelta sagvareulos ist'oria XI-XVI sauk'uneebshi*. tb.: gamomtsemloba „art'anuji” (ბახტაძე, მ. (2008). *ჯაყელთა საგვარეულოს ისტორია XI-XVI საუკუნეებში*. თბ.: გამომცემლობა „არტანუჯი”).
- gloveli, k'. (2019). ramdenime moment'i davit VII ulus mepobidan. *sakartvelos metsnierebata erovnuli ak'ademiis zhurnali „matsne”, №1*. tb.: gamomtsemloba „sakartvelos metsnierebata erovnuli ak'ademiis saredaktsio-sagamomtsemlo sabch'o” (გლოველი, კ. (2019). რამდენიმე მომენტი დავით VII ულუს მეფობიდან. *საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის ჟურნალი „მაცნე”, №1*. თბ.: გამომცემლობა „საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭო”).
- gogolauri, r. (2016). *chrd. k'avk'asia-samtskhe-javakhetis urtiertoba da kartl-k'akheti XVIII s-shi*. tb.: gamomtsemloba „universali“ (გოგოლაური, რ. (2016). *ჩრდ. კავკასია-სამცხე-ჯავახეთის ურთიერთობა და ქართლ-კახეთი XVIII ს-ში*. თბ.: გამომცემლობა „უნივერსალი“).
- k'akhniashvili. g. (2005). turki mk'vlevris m. p. k'irzioghilus erti tsnobis gark'vevistvis. *zhurnali „aghmosavleti“*. №8 (კახნიაშვილი, გ. (2005). თურქი მკვლევრის მ. ფ. კირზიოღლუს ერთი ცნობის გარკვევისთვის. *ჟურნალი „აღმოსავლეთი“*. №8).
- lomsadze, sh. (1975). *samtskhe-javakheti XVIII-s-is shua ts'lebidan XIX-s-is shua ts'lebamde*. tb.: gamomtsemloba „metsniereba” (ლომსაძე, შ. (1975). *სამცხე-ჯავახეთი XVIII-ის შუა წლებიდან XIX-ის შუა წლებამდე*. თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება”).
- Мургулия, М. Шушарин, В. (1998). *Половцы, Грузия, Русь и Венгрия в XII-XIII веках*. Москва.: Тирография РАН.
- st'epnadze, j. (1985). sakartvelo-qivchaqetis urtiertobis ist'oriidan. *ist'oria da geograpia sk'olashi*. I. tb.: gamomtsemloba „tbilisi” (სტეფნაძე, ჯ. (1985). საქართველო-ყივზაყეთის ურთიერთობის ისტორიიდან. *ისტორია და გეოგრაფია სკოლაში*. I. თბ.: გამომცემლობა „თბილისი”).
- st'epnadze, j. (1990). *demet're I*. tb.: gamomtsemloba „metsniereba” (სტეფნაძე, ჯ. (1990). დემეტრე I. თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება”).

- Такашвили, Э. (1905). *Археологические экскурсии, разискания и заметки*. Книга I, Тиф.: Тип. К.П. Козловскаго.
- kartlis tskhovreba*, (1959). ტ'. II. t'ekst'i dadgenili qvela dziritadi khelnats'eris mikhedvit s.qaukhchishvilis mier. tb.: gamomtsemloba „sabch'ota sakartvelo” (*ქართლის ცხოვრება*, (1959). ტ. II. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ.: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო”).
- kartlis tskhovreba*, (1973). ტ'. IV. t'ekst'i dadgenili qvela dziritadi khelnats'eris mikhedvit s.qaukhchishvilis mier tb.: gamomtsemloba „sabch'ota sakartvelo” (*ქართლის ცხოვრება*, (1973). ტ. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხჩიშვილის მიერ თბ.: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო”).
- sharashidze, k. (1961). *samkhret sakartvelos ist'oriis sak'itkhebi (XV-XVI ss)*. tb.: „sakartvelos metsnierebata ak'ademiis“ gamomtsemloba (შარაშიძე, კ. (1961). *სამხრეთ საქართველოს ისტორიის საკითხები (XV-XVI სს)*. თბ.: „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის“ გამომცემლობა).
- childiris vilaietis jaba davtari*. (1979). turkuli t'ekst'i kartuli targmanit moamzada tsisana abuladzem da mikheil svanidzem. tb.: gamomtsemloba „metsniereba” (*ჩილდირის ვილაიეთის ჯაბა დავთარი*. (1979). თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით მოამზადა ცისანა აბულაძემ და მიხეილ სვანიძემ. თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება”).
- Цагарели, А. (1891). *Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии*, т. I, СПб.: Комис. печатания гос. грамоти и договоров.
- ts'urts'umia, m. (2012). *qivchaghta sak'itkhisatvis XII s-is dasats'qisis kartul p'olit'ik'ashi*. i.javakhishvilis sakh.tbilisis sakhelmts'ipo universit'et'is shromebi. ტ'. VI (წურწუშია, მ. (2012). *ყივჩაღთა საკითხისათვის XII ს-ის დასაწყისის ქართულ პოლიტიკაში*. ი.ჯავახიშვილის სახ.თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. ტ. VI).
- ch'ich'inadze, z. (1913). *vakhusht'i, sakartvelos tskhovreba*, II. tb.: st'amba „sorap'ani“ (ჭიჭინაძე, ზ. (1913). *ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება*, II. თბ.: სტამბა „სორაპანი“).
- jikia, m. (2011). kartuli turkologiis akhali purtseli. *sakartvelos ist'oriis inst'it'ut'is shromebi*. II. tb.: gamomtsemloba „meridiani” (ჯიქია, მ. (2011). ქართული თურქოლოგიის ახალი ფურცელი. *საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*. II. თბ.: გამომცემლობა „მერიდიანი“).